

LIMBA CULTURII MAJORE ȘI STUDIUL EI (CU REFERIRE LA ROMÂNĂ LITERARĂ MODERNĂ)

de
Doina DAVID

1.1. Limba și vorbirea literară sunt obiectul unor preocupări științifice cu rădăcini în antichitate, al lingvisticii limbilor literare, aparținătoare, ca întreaga lingvistică, *științelor culturii* (sau ale spiritului), deosebite de științele naturii. Acestea din urmă au ca obiect fapte independente, anterioare și indiferente față de om, care se repetă, sunt previzibile, cunoscute pe cale intelectuală, pe care le sistematizăm și le explicăm prin legi universale. Științele culturii se ocupă de fenomene dependente de om (fiindcă omul creează cultura) și influențate de subiectivitatea lui, adesea unice (arta), despre care formulăm judecăți de valoare, nu numai de existență, și pe care le înțelegem atât cu mintea, cât și cu sufletul. În orizontul de interese al acestor științe (infinite, fiindcă activitatea creatoare este infinită) intră toate componentele culturii, în sfera căreia T. Vianu include¹: valorile culturale, obiecte ale unor aspirații umane (teoretice, estetice, morale, religioase, economice, politice), voința culturală, bunurile culturale (întrupări ale valorilor culturale: adevărul, frumosul, binele, sfințenia, bunăstarea, ordinea socială), actele culturale obiective (prin care lucrurile sunt introduse în sfera valorii) și actele culturale subiective (de prețuire, de valorizare a bunurilor culturale).

Cultura este obiectivarea istorică a spiritului în forme care durează (devin tradiții). Între produsele activității creatoare a omului, realizate în istorie, E. Coșeriu menționează și limba, alături de artă, religie, mit, știință, filozofie². Limba nu este numai bază și oglindă a culturii, cum se spune obișnuit, ea este chiar cultură (element constitutiv al culturii naționale), pentru că este *energeia*, activitate creatoare liberă, nu însă arbitrară, ci ordonată prin norme etice interne, corespunzătoare naturii sale, printr-o deontologie la care vorbitorul consimte neconstrâns³. Această *deontologie* include alteritatea, respectul specificului limbii, al valorilor sale

¹ Vezi Tudor Vianu, *Studii de filozofia culturii*, București, 1982, p. 157.

² Vezi Eugen Coșeriu, *Deontologia culturii*, în *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, Iași, 1994, p. 173.

³ Idem, *Deontologia și etica limbajului*, în *Prelegeri...*, p. 163 ș.u.

tradiționale (în cultură ceea ce se creează răspunde așteptărilor și exigențelor omului), respectul altor tradiții, exprimând aspirația integrării în universalitate, și spiritul critic față de ceea ce există și de ceea ce tinde să se impună în limbă. (Sunt norme etice recunoscute și la noi în secolul al XIX-lea, în forme explicite chiar).

Limba deține o poziție aparte în cadrul culturii ca instrument al interacțiunii umane, depozit și interpretant al experienței istorice, oglindă a societății (a unității și diversității sale) și „codificare” însemnată a felului în care omul se închipuie pe sine și lumea unde trăiește. Gândirea este dependentă de limbă și se formează prin limbă, care o structurează modificând mentalități și atitudini afective. Prin limbă omul reorganizează lumea necesității într-o lume spirituală, a libertății, și creează universul imaginat al poeziei. Tot ea conferă sens altor produse culturale, de exemplu artistice, ca muzica, pictura, dansul etc., care, privite ca sisteme de semne, nu au alteritatea limbajului, nu sunt obligatorii pentru întreaga societate, și nici în toate împrejurările vieții. Categorie între celelalte categorii umane, limba este, în același timp, „haina de exprimare” a acestora; înnoirile culturii sunt întotdeauna și ale limbii și se produc într-o tradiție care este și tradiție de limbaj. Astfel, „din perspectiva universalității culturii, limbajul ocupă o poziție optimă”⁴.

1.2. Lingvistica limbilor literare este separată uneori de lingvistica graiurilor populare, considerându-se un anume specific al obiectului lor: existența unor deosebiri, apreciate ca esențiale, din punctul de vedere al cauzelor schimbării lingvistice. În acest sens, G. Ivănescu este de părere⁵ că fonetica graiurilor se explică prin baza de articulație, în timp de fonetica limbii literare nu este supusă constrângerilor materiale ale naturii; în cazul ei, libertatea vorbitorului se vedește prin adoptarea deliberată a unor modele lingvistice de prestigiu, cum ar fi, pentru româna literară modernă, modelul latin (cf. *direct* față de *drept*, *nocturn* față de *noapte* etc.).

Pe de altă parte, G. Ivănescu insistă asupra importanței principiului universal al adaptării limbii (literare și populare, deopotrivă) la schimbările sociale, materiale și spirituale; el exclude total factorul natural din evoluția limbii literare și, în particular, a românei literare moderne. Istoria acesteia este astfel cu totul înscrisă științelor culturii: „Începând de pe la 1780-1830, istoria limbii române face parte aproape integral din istoria spirituală a poporului român, nemaicuprinzând fenomene care să fie adaptări ale limbii la un factor material ca organele articulatorii”⁶.

⁴ Vezi *Lingvistica integrală*. Interviu cu Eugen Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu, București, 1996, p. 164.

⁵ Vezi *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica”, II, 1972, p. 5 ș.u.

⁶ Vezi *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 12, 716.

Tocmai prin această autonomie față de natură, limba literară este *limba culturii majore*, o realizare superioară a limbii ca fenomen spiritual, o creație a spiritului liber în mod absolut.

Pentru alți lingviști, ca formă, bază și oglindă a culturii, limba este *întotdeauna*, indiferent de ipostaza în care ni se prezintă, literară sau populară, rezultatul exclusiv al activității libere a omului, ceea ce înseamnă că ea nu aparține în nici un fel domeniului necesității și nu poate fi modificată decât prin libertatea creatoare umane (în mod voluntar, după nevoile vorbitorului). În devenirea oricărei forme a limbii, omul este „cauza eficientă” (cf. lat. *facere*), el poate să se opună acțiunii factorului natural⁷. Astfel, istoria limbii literare nu poate fi separată de istoria graiurilor populare, ceea ce nu exclude, însă, un specific al cercetării în fiecare domeniu, determinat de specificul obiectului (care nu poate fi trecut cu vederea, indiferent de poziția adoptată față de problema bazei de articulație).

1.3. Deosebiriile dintre limba populară și limba literară au fost comparate cu distanța „de la natură la artă”⁸. Considerând cele anterior menționate (supra 1.1.), limba literară ar putea fi privită ca rezultat al unui „act cultural obiectiv”, de introducere a faptelor de limbă în sfera valorii, pe care o identificăm cu exemplaritatea. Cele două variante ale limbii istorice prezintă unitate structurală, dar, totodată, particularități care decurg din felul cum își spun cuvântul factorii intelectual, afectiv și estetic, din modul în care se prezintă varietatea lor diatopică, diastratică și diafazică, din statutul de „cod” general sau, dimpotrivă, limitat în spațiu, pe care îl au, din realizarea predominant scrisă sau orală, din structura lor etimologică etc. Ele sunt expresia unor forme diferite de cultură și de civilizație, a unor modalități diferite de înțelegere a realității, a unor condiții specifice de viață.

Definim obișnuit limba literară ca aspect „desăvârșit” al limbii naționale, caracterizat prin normă unică, supradialectală, și prin tendința de a se impune tuturor grupurilor sociale, pe măsură ce au acces la educație, la învățătură. Ea este sinteza superioară a posibilităților de expresie ale unui popor, și astfel oglinda culturii lui majore, instrument adecvat de comunicare în cele mai diverse și mai specializate activități umane, rezultatul educației, al cizelării intelectuale, spirituale și de comportament al vorbitorilor. Caracterul reflexiv al limbii literare se exprimă prin faptul că ea se constituie și se menține sprijinită de ideile despre normă ale celor care o aplică, de idealurile lor culturale, de modelele de limbă spre care se îndreaptă, de argumentarea teoretică a opțiunilor lingvistice etc.; pe de altă

⁷ Vezi *Lingvistica integrală...*, p. 90.

⁸ Vezi P. Guiraud, *Le français populaire*, Paris, 1969, p. 5.

parte, prin aspectul de „produs finit” al vorbirii culte, în special în forma ei scrisă și publică. Aceasta se caracterizează prin grad înalt de elaborare, prin complexitatea și specializarea modului de comunicare, prin respectul principiilor retorice ale exprimării îngrijite. Discursul literar reflectă o alegere atentă, critică, rațională a faptelor de limbă, bazată pe un simț logic, etimologic și estetic format în școală și pe dorința de a comunica ideea cât mai bine (mai clar, mai adecvat etc.) și cât mai frumos. Este motivul pentru care acest discurs actualizează un inventar bogat de cunoștințe lingvistice, aparținând sincroniei, dar și diacroniei, tuturor stilurilor limbii, literaturii (limbii) artistice, graiurilor populare, unor limbi străine etc. Vorbirea populară, în schimb, în general marcată afectiv și orală ca realizare, este spontană, nedeliberată (dar nu neintenționată, fiindcă intenție există în orice formă de comunicare), este „ancorată în situație”, frecvent discontinuă, fragmentată, redundantă, cu salturi logice, construită prin apel la mărci generice, la șabloane lexicale și sintactice etc.⁹.

Particularitățile limbii și ale vorbirii literare pot justifica semnul egalității pus între *limba literară* și *limba culturii* (*limbă de cultură*, *Kultursprache* etc.). De altfel, chiar termenul *limbă literară* trimite în mai multe moduri spre cultură, așa cum arată legăturile sale „de rudenie” căutate în latină: lat. *litteratura* „alfabet”, „totalitatea scrierilor (într-o limbă)”; lat. *littera* „literă”, „cultură scrisă și orală”, „orizont cultural”; lat. *litteratius*, *-e* (despre vorbire) „ales”, „îngrijit”; lat. m. *litteratus* „om cult, cunoscător al limbii latine”, specializare care arată prestigiul acesteia în occidentul medieval. (Dante îi numește *litterati poetae* pe cei care scriu în latină și *volgari poetae* pe cei care scriu în romanică).

Se pot însă formula rezerve față de echivalarea *limbă literară* = *limbă a culturii*, întrucât și cultura populară se regăsește în limbă, se construiește și se exprimă prin limbă, iar vorbirea populară este, și ea, o activitate liberă și creatoare, care în același timp se bazează pe o idee precisă a omului simplu despre norma comunității, fie această normă limitată în spațiu. În conștiința vorbitorului limbii populare există o ierarhizare valorică a elementelor lingvistice pe care el le posedă, chiar dacă acestea sunt mai puțin numeroase și mai puțin variate decât faptele de limbă cunoscute de omul cult. Prin raportare la această ierarhizare, cuvintele sunt cântărite și alese în funcție de împrejurări, iar alegerea exprimă nu numai obligații pragmatice, ci și preferințe stilistice¹⁰. (Este evident faptul că, în stadiul actual de cultură, în special prin influența limbii literare asupra graiurilor,

⁹ *Ibidem*, p. 11-88. Vezi și Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*. Ediție definitivă, București, 1975; Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, 1999, p. 80-171.

¹⁰ Vezi Sextil Pușcariu, rubrica *Pe marginea cărților*, din „Dacoromania” IX, 1936-1938, p. 429 ș.u.

urmare a unor împrejurări socioculturale bine cunoscute, posibilitățile alegerii sporesc o dată cu inventarul cunoștințelor lingvistice ale vorbitorului).

Fără a adăuga conotații depreciative termenului referitor la cultura populară (fiindcă nu este vorba de gradație valorică, ci de fapte diferite prin natura lor), pentru mai multă precizie și răspunzând acestor posibile obiecții, putem reține distincția *limbă a culturii majore* (literară) și *limbă a culturii minore* (populară), pe care o propune G. Ivănescu pornind de la ideile lui L. Blaga despre cultură¹¹.

1.4. Uneori limba literară este identificată cu limba corectă sau cu „forma cea mai corectă” a unei limbi. Există, însă, mai multe feluri de corectitudine – precizează E. Coșeriu –¹², căci „fiecare mod de a vorbi este corect în propria sa sferă și se realizează în acest sens”, este potrivit pentru o anumite situație și pentru un anumit scop și răspunde cerințelor deontologice ale limbajului în mod specific.

Ca fapt istoric normal, în societățile dezvoltate care prezintă coeziune politică, socială și culturală, deasupra limbilor diferențiate, a graiurilor (care-și au propriile corectitudini) se formează limba comună, iar prin diferențierea acesteia, deasupra ei, se formează limba *exemplară* (literară, standard), „o limbă comună a limbii comune”, „limba culturii majore”¹³. Nu pot fi confundate, prin urmare, corectitudinea și exemplaritatea. Ajudat prin intervenția intelectualilor (care consideră limba în mod reflexiv, urmărind finalități determinate, așa cum am menționat), procesul istoric al formării limbii exemplare răspunde unei *aspirații* umane, dorinței firești de a vorbi mai bine, „de a vorbi o limbă într-un fel superioară”¹⁴, fapt care prezintă o deosebită însemnătate culturală, politică și socială, pentru conviețuirea în comunitate, ca expresie a unei atitudini democratice și a respectului față de ceilalți.

Exemplaritatea limbii literare se referă la toate aspectele anterior evidențiate (prin comparație cu limba populară). În particular, exemplaritatea privește modul în care limba literară răspunde cerințelor etice generale ale limbajului. Alteritatea, de exemplu, se exprimă printr-o normă *ideală* „care se vrea unitară pentru *toată* comunitatea, cel puțin pentru acele treburi care sunt treburi ale comunității întregi [...]”¹⁵, și astfel limba literară ajunge să se identifice cu limba națională.

2.1. Cele câteva precizări care urmează despre *studiul istoric al limbii literare* ca limbă a culturii majore (limbă exemplară) vizează, în particular,

¹¹ Vezi *Storia...*

¹² Vezi *Prelegeri...*, p. 169.

¹³ *Ibidem*, p. 163, 170.

¹⁴ *Ibidem*, p. 164.

¹⁵ *Ibidem*, p. 186.

româna literară modernă; unele observații se referă, însă, la întreaga lingvistică, încadrată științelor culturii.

Trebuie menționată, astfel, cerința *obiectivității*, la care aspiră întreaga știință („logosul cu adevăr”, cum o numea Platon), dar care nu se poate realiza în mod absolut, deoarece căutarea adevărului este limitată istoric. Caracteristic științelor culturii și tuturor ramurilor lingvisticii, principiul *umanismului* cere „a spune lucrurile așa cum sunt ele pentru om”, adică a nu vorbi despre limbă în termeni proprii științelor naturii, și permite ca *interpretarea* faptelor de limbă (științele culturii presupun un efort analitic constructiv, sunt hermeneutice) să se bazeze și pe experiența de vorbitor a cercetătorului, pe știința lui intuitivă despre limbaj, pe o colaborare între subiectul interpretant și obiectul interpretării¹⁶. Prin însăși natura lor, științele spiritului „înglobează, își caută mereu și își afirmă *tradițiile*”; purtând „înscrisă, în chiar miezul științificității lor, istoria”, ele interoghează și „redatează trecutul, deconstruindu-l și construindu-l” și se prezintă ca „spațiu prin excelență al unei intertextualități mereu și altfel reinstituite [...]”¹⁷. Obligativitatea considerării tradiției este impusă de faptul că în limbă nouitatea își are suportul în creațiile existente ale spiritului uman, „influența muncii anterioare asupra celei prezente” fiind, de fapt, o condiție „cu suport sufletesc” a culturii în general¹⁸.

E. Coșeriu vorbește, de asemenea, despre principiul *antidogmatismului* în evaluarea explicațiilor, a teoriilor existente, și despre *responsabilitatea* publică a lingvistului, prin care obiectul cercetării sale include tot ceea ce-l interesează pe vorbitor: astfel sunt „demne de teoria cea mai serioasă” normativitatea, planificarea și politica lingvistică¹⁹. Putem adăuga observația că teoria limbii este întotdeauna teoria *realității*, și nu o construcție apriorică²⁰. Între teorie și realitate raportul este dialectic, fiindcă de fapte te apropii cu pregătire teoretică, iar cercetarea concretă deschide, la rândul ei, perspective teoretice. Istoria limbii literare presupune un studiu atent al textelor (bine interpretate filologic), ordonarea selectivă a faptelor, datate, considerate în circulația lor și integrate, fără graba generalizării, în imagini de sinteză care evidențiază direcția și esența schimbării limbii. Metoda comparativă se aplică *prospectiv*, ceea ce înseamnă că faptele sunt explicate pornind de la stadiile lingvistice anterioare (atestare)²¹.

¹⁶ Vezi Eugen Coșeriu, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, în AUI. Serie nouă, secțiunea a III-a. Lingvistică, tomul XXXVII/XXXVIII, 1991-1992, p. 11.

¹⁷ Vezi și Ileana Oancea, *Istoria stilisticii românești*, București, 1988, p. 5, 6, 8, 9.

¹⁸ Tudor Vianu, *lucr. cit.*, p. 248.

¹⁹ Vezi *Prelegeri...*, p. 164.

²⁰ Vezi și Eugen Coșeriu, *Lingvistica integrală*, p. 164.

²¹ Vezi Gheorghe Ivănescu, *lucr. cit.*, p. 21.

Toate acestea se aplică și în studiul românei literare moderne. Când vorbim, de pildă, despre ideologia lingvistică a secolului al XIX-lea, ne străduim să alegem partea ei de adevăr, având în vedere faptul că obiectivitatea științei este condiționată istoric. Sau când, pornind de la texte, constatăm numeroasele substituiri lexicale în direcție latină produse în aceeași epocă, le explicăm și prin apel la știința noastră intuitivă despre limbaj, situându-ne în contextul istoric, cultural și lingvistic respectiv. Principiul înnoirii în tradiție se confirmă mereu în secolul al XIX-lea, fiindcă limba culturii majore se schimbă acum profund și rapid, dar în strânsă legătură cu vechea română literară, cu tradițiile limbii populare și, în același timp, cu tradițiile culturale și lingvistice ale popoarelor europene, occidentale și romanice îndeosebi.

2.2. Dacă *valoarea* semnelor lingvistice depinde de sistem (Saussure), ea depinde, în același timp, de societatea în care funcționează sistemul, depinde de vorbitori; semnele sunt fără valoare despărțite de cei care le folosesc²². Semnificarea este condiționată social și cultural, iar experiența semantică are caracter istoric. Limba actualizează cultura cu privire la ce se face în comunitate și în plan universal, „de fiecare dată”, în fiecare moment istoric, fiind, astfel, cunoaștere *actualizată în istorie*²³.

Limba literară este, și ea, cunoaștere actualizată în istorie, este „oglindea” culturii majore, a evoluției acesteia. Când ne referim la stabilitatea limbii literare, avantajată de realizarea ei preferențial scrisă și mai evidentă în plan fono-morfologic decât lexical, precizăm, în mod obligatoriu, faptul că această stabilitate lingvistică este una „activă”²⁴, căci altfel limba literară ar fi un obiect cultural identic cu sine în timp și artificial, având univocitatea ideală a codurilor științifice. Caracteristică omului cultivat, dorința de a crea valori perene, durabile, nu exclude sentimentul participării la istorie. Astfel, limba literară se prezintă ca proces niciodată definitiv încheiat, ca schimbare continuă, cu perioade de transformare accelerată, proces de refacere permanentă a raportului dintre tradiție și inovație, de reaşezare calitativă și cantitativă, în care își spun cuvântul tendințe de unificare și de diversificare²⁵ determinate, deopotrivă, de funcțiile sociale pe care i le atribuie vorbitorii cultivați.

²² Cf. și Tullio de Mauro, *Introducere în semantică*. În românește de Anca Giurescu, București, 1978, p. 39, 154, 169, 191, 192.

²³ Vezi Eugen Coșeriu, *Deontologia culturii*, în *Prelegeri...*, p. 179.

²⁴ Vezi Ștefan Munteanu și Vasile D. Țâra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*. Ediție revizuită și adăugită, București, 1983, p. 20.

²⁵ Acest aspect a preocupat, cu deosebire, pe unii reprezentanți ai Școlii Lingvistice de la Praga. Vezi, de exemplu, Bohuslav Havranek, *Zum Problem der Norm in der Heutigen Sprachwissenschaft und Sprachkultur*, în vol. *A Prague School Reader in Linguistics. Compiled by Josef Vachek*, London, 1967, p. 413-421.

Condițiile în care aceștia schimbă limba²⁶ sunt, în clasificarea tradițională, atât interne, cât și externe. Cele dintâi se referă la organizarea sistemului limbii literare, așa cum există el, cu particularități care impun refacerea opozițiilor funcționale prin diferențiere sau prin analogie. De exemplu, româna literară modernă elimină, la imperfect, omonimia persoanelor a III-a singular și a III-a plural (el *venea* – ei *veneau*, față de *el, ei venea*, norma mai veche)²⁷ și, dimpotrivă, încearcă (formele nu se mențin, însă) extinderea, și la conjugarea I, a identității persoanelor I singular și a III-a plural, de la conjugările II, III, IV.

În astfel de cazuri, condiția internă a sistemului nu explică, ea singură, înlocuirea normei, care se datorează *voinței*²⁸ vorbitorului cultivat, influențat, în cazul citat al imperfectului, de pildă, de ideologia lingvistică raționalistă: ideea clasică a superiorității limbilor caracterizate prin simetrie și ordine gramaticală, bogăție și diferențiere flexionară se întâlnește frecvent la noi în secolul al XIX-lea, și nu numai la reprezentanții curentelor reformatoare. Generalizarea desinenței *-u* la imperfect se datorează, în mare măsură, lui Heliade.

Voința vorbitorului, libertatea lui creatoare ordonată de alteritatea umană, de nevoile comunicării sociale, nu consideră doar condițiile interne ale sistemului limbii literare, ci și condițiile istorice externe, socioculturale, economice, ideologice, politice²⁹, pentru a decide dacă este oportună schimbarea limbii. Aceasta presupune – este de părere E. Coșeriu³⁰ – că „nu există condiții externe, fiindcă dacă s-a ținut seama de aceste condiții, înseamnă că ele s-au internalizat”.

Având în vedere legăturile existente între limbă, cultură și societate și voința vorbitorilor de a lua în considerare condițiile istorice și de a schimba normele „pe măsura lor”³¹, putem raporta istoria românei literare moderne la ansamblul modificărilor produse prin afirmarea capitalismului, incluzând dezvoltarea industriei, comerțului, transporturilor și a centrelor urbane, restructurări sociale, administrative, legislative, schimbări de mentalitate și de orientare politică, afirmarea științei, dezvoltarea școlii, a

²⁶ Cf. *Lingvistica integrală*, p. 67.

²⁷ Vezi Ion Gheție și Mirela Teodorescu, *În legătură cu desinența -u a persoanei a treia plural a imperfectului indicativ*, în SCL, XVI, 1965, nr. 1, p. 87-101.

²⁸ Despre rolul *voinței* în schimbarea limbii vorbește și un neogramatic ca A. Philippide, însă cu scepticism față de efectele ei.

²⁹ Pentru modul în care se regăsește în limbă ideologia politică a unei epoci vezi, de exemplu, Klaus Bochmann, *Lexicul social-politic și istoria limbii. Exemplul anului 1848*, în LL, 1979, vol. IV, p. 398 ș.u.

³⁰ Vezi *Lingvistica integrală*, p. 71.

³¹ Despre necesitatea unui „stil mai potrivit cu civilizația veacului” vorbește, în 1837, (ca mulți alți contemporani ai săi), C. Negruzzi. Vezi *Opere*, 3. Teatru. Ediție critică de Liviu Leonte, București, 1986, p. 514.

activității editoriale, a literaturii, apariția presei în limba națională etc.³². Astfel de aspecte sunt luate în seamă de către G. Ivănescu, în ampla sa istorie a limbii, în care găsim, intitulată semnificativ, capitole ca: „Efectele lingvistice ale instaurării regimului burghez la români: formarea limbii naționale (limbii literare moderne) a românilor”; sau „Dezvoltarea socială, economică și culturală a poporului român de la 1878 până astăzi. Reflexele ei lingvistice.”³³

Nu este nevoie să insistăm asupra faptului că relațiile strânse dintre limbă, societate și cultură nu presupun un determinism absolut, o legătură directă, mecanică, în orice situație. Urmările în limbă ale evenimentelor cruciale din istoria unui popor nu sunt necesare și imediate. Limba poate să rămână stabilă în frământările istorice cele mai puternice³⁴. Ea nu are caracter de clasă, cum s-a afirmat, subordonându-se știința politicului (N.I. Marr) și nu este direct și nici în mod absolut determinată de economia orânduirilor sociale. Tudor Vianu menționează, între condițiile materiale ale culturii, factorul economic, dar atrage atenția asupra riscurilor exagerării însemnătății lui³⁵. Contează, de fapt, așa cum am precizat, voința vorbitorului, dacă el ia în considerare sau nu aceste condiții.

Ținând seama de aceste limite, de autonomia limbii față de societate, chiar dacă vorbind de condițiile externe ale modernizării românei literare ne gândim, inevitabil, la ce s-a petrecut în 1821, 1829, 1848, 1859, 1877 etc., ani care marchează evenimente foarte importante în istoria românilor, nu putem admite că ei reprezintă criterii stricte de periodizare în evoluția limbii literare, îndreptățite riguros de realitatea lingvistică. (De fapt, și periodizarea prin aplicarea criteriului evenimentelor culturale: 1780, 1836/1840, 1881³⁶ etc. rămâne convențională).

2.3. Punând în legătură formarea românei literare moderne cu dezvoltarea capitalismului, G. Ivănescu se referă, în mod special, la afirmarea și creșterea numerică a burgheziei³⁷, la preferințele culturale ale acestei clase, mai ales după 1830, când ea devine „organismul social care susține limba literară” prin *intelectualitatea* pe care o promovează: „o intelectualitate mai numeroasă a devenit activă numai în momentul în care a devenit numeroasă și activă burghezia română”; limba (și întreaga cultură modernă) „nu este opera burgheziei române; ea este opera intelectualilor

³² Vezi, de exemplu, Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1971, p. 447-607.

³³ Vezi *Istoria limbii române*, p. 646, 709.

³⁴ Vezi și Ion Coteanu, *Reflecții pe marginea unei viitoare istorii a limbii române*, în LR, XLII, 1993, nr. 1, p. 11 ș.u.

³⁵ Vezi *lucr. cit.*, p. 226 ș.u.

³⁶ Vezi, de pildă, Ion Gheție, *Istoria limbii române literare*. Privire sintetică, București, 1978.

³⁷ Vezi și Tudor Vianu, *lucr. cit.*, p. 253, unde se vorbește despre influența „cantității grupului social” în toate sferele culturii.

ieșiți din rândurile acestei burghezii, ca și din acelea ale aristocrației și țărănimii”³⁸. În acțiunea generală a intelectualității îndreptată spre limba literară se disting, prin contribuțiile lor teoretice și practice, marile *personalități* ale culturii noastre, cu deosebire scriitorii, al căror rol se cuvine evidențiat.

Asemenea tuturor valorilor și bunurilor culturale care sunt create de români acum, limba literară modernă este rodul *aspirațiilor*³⁹ acestei intelectualități și ale societății întregi. Astfel, mulțimea termenilor noi care denumesc noțiuni legate de traiul urban, de comerț, industrie, transporturi, de arhitectură, modă vestimentară, comportament social etc. poate fi raportată la dorința de viață civilizată și de bunăstare economică (specifică burghezii și deviată, uneori, spre parvenitism, devenind, prin aceasta, obiect al satirei). Dorința de învățătură aduce, o dată cu dezvoltarea școlii și a științei, cu grija pentru educație, intelectualizarea limbii literare (prin neologisme, termeni abstracți) și, în particular, formarea stilului științific modern⁴⁰. Dorința de informare despre evenimentele curente interne și internaționale (care există în cercuri restrânse și în cultura veche, dar care se amplifică acum) conduce la apariția presei românești și, implicit, a stilului publicistic. O tot mai puternică nevoie de frumos, asociată cu dorința de divertisment, explică elanul artistic al veacului, evoluția limbii artistice (a limbajului poetic), dar și perfectarea estetică a limbii literare, proces în care retorica are un important cuvânt de spus. Revoltați împotriva ordinii feudale, intelectualii români subscriu la idealurile politice ale Revoluției Franceze, pe care le doresc adoptate și în societatea noastră (se formează, pe această bază ideologică, terminologia politică modernă), însă adaugă acestor idealuri o puternică dorință de ridicare a nației, de afirmare națională. Aspirațiile patriotice ale acestei intelectualități sunt transferate limbii, fiindcă există convingerea, clar exprimată deja în cadrul Școlii Ardelene, că „starea limbii și a nației într-acelaș paș umblu”, „limba și nația împreună se înfrumșează”⁴¹.

2.4. La fel de puternic este resimțită nevoia de sincronizare a culturii române cu a țărilor *europene* avansate.

Deși mai vechi⁴², semnele solidarizării cu orientările culturale și cu civilizația lumii occidentale (latine, în primul rând, dar nu numai) se

³⁸ G. Ivănescu, *lucr. cit.*, p. 639.

³⁹ Valorile culturale sunt obiecte ale *aspirațiilor* umane. Vezi Tudor Vianu, *lucr. cit.*, p. 157.

⁴⁰ Cu atât mai mult cu cât, până spre 1860, textele științifice au predominant caracter didactic și de popularizare. Vezi N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.

⁴¹ Vezi Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească*. Ediție critică [...] de Doina Bogdan Dascălu și Crișu Dascălu, Timișoara, 1979, p. 105.

⁴² Vezi și Ileana Oancea, *Romanitate și istorie*. Epistemă clasică și literarizare, Timișoara, 1993, p. 132-145.

înmulțesc la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea într-o manieră care permite să se vorbească de un „moment crucial al istoriei conștiinței românești”⁴³, de o adevărată *mutație spirituală* și de reorientarea „loialității culturale și lingvistice” a românilor dinspre orient spre occident⁴⁴.

Modelul cultural slavon trece pe plan secundar prin laicizarea culturii, iar noul canon cultural se maturizează (el există deja în epoca veche) și se afirmă treptat, fiind preluat direct sau prin filieră neogreacă, germană și rusă.

Pentru români – remarcă A. Marino⁴⁵ –, Europa nu este acum o simplă noțiune geografică, ci un „pol spiritual”, o posibilitate permanentă de exemple și soluții, un *model cultural* care legitimează și orientează activitatea filologică, de traducător, a animatorilor de teatru etc.: „Europa devine mentor, arbitru, opinie publică, juriu de onoare, comisie de premiere, autoritate care decide în toate problemele culturale, sociale și politice esențiale ale poporului român”⁴⁶. Ea este o noțiune solidară cu „lumina”, cu progresul, știința, învățătura și spiritul critic. *Franța*, mai ales, reprezintă modelul absolut, literar, social, lingvistic, de comportament etc., este „steaua polară a orientării culturale a românilor”⁴⁷. Cu precizarea, importantă, că „occidentalizarea romanică a limbii și a culturii române” (Al. Niculescu) înseamnă, implicit, promovarea modelului *latin* (cu rol hotărâtor în cultura europeană), această orientare spre latină fiind susținută, pe de altă parte, de sentimentele politice ale românilor, înălțate pe ideea „originii nobile” a poporului și a limbii⁴⁸.

„Conștiința prooccidentală” (A. Marino) contribuie la dezvoltarea sentimentului național, fiindcă ideea „intrării” în Europa, dorința de a o imita și de a urma aceleași căi culturale se asociază cu speranța consacării europene a culturii române, cu dorința de recunoaștere a valorilor noastre spirituale. Aceasta presupune încredere în geniul poporului, în forțele lui creatoare, și în geniul limbii, în capacitatea românei de a deveni limbă exemplară, mesager al culturii majore. Este obișnuită până târziu, în a doua jumătate a secolului, asocierea (de descendență iluministă) a ideii de sărăcie, „neajungere” a limbii cu manifestarea încrederii în „destoinicia”

⁴³ Adrian Marino, „Luminile” și descoperirea Europei, în RITL, tom 28, 1979, nr. 1, p. 27.

⁴⁴ Alexandru Niculescu, *Launguage loyalty - culture loyalty*, în RRL, XX, 1975, n° 4.

⁴⁵ *Lucr. cit.*, p. 28, 30, 40.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Mihai Zamfir, *Discursul anilor '90*, București, 1997, p. 64. Influența franceză, „modelatoare” (întrucât această limbă furnizează românei propriile sale elemente), a fost comparată cu influența spiritului german, care se manifestă în manieră „catalictică” (cf. L. Blaga). Vezi Ioan Oprea, Rodica Nagy, *Istoria limbii române literare*. Epoca modernă, Suceava, 2002, p. 289.

⁴⁸ Cf. A. Armbruster, *Romanitatea românilor*. Istoria unei idei, București, 1972.

virtuală, în potențialul său expresiv, situat uneori într-un plan valoric mai înalt decât al altor limbi: „un complex de *inferioritate* și de *superioritate*” în același timp, am putea spune, adaptând studiului filologic o afirmație mai generală a lui A. Marino⁴⁹. Astfel, modelele străine au stimulat creativitatea românească în limba literară, în limba artistică, în general în cultură.

2.5. Aspirațiile culturale ale intelectualilor români, mai sus prezentate, s-au asociat, în secolul al XIX-lea, cu *optimismul*, cu *elanul lor creator* și cu o puternică *voință culturală* (definită de T. Vianu ca „energie morală și intelectuală necesară activității culturale”⁵⁰); preluată din iluminismul european, ideea *culturii active* este sprijinită de realitățile istorice românești. Așa se explică „eroica” activitate culturală a generației pașoptiste, „febra filologică” a epocii, acea amplă acțiune de literarizare a limbii, teoretică și practică, unitară și diversă, având ca finalitate reromanizarea românei literare, cu tot ce implică acest proces (care se identifică cu formarea limbii exemplare): unificarea, îmbogățirea, diversificarea stilistică, accentuarea latinității limbii, „neolatinismul poetic”⁵¹ etc.

2.6. Pornind, de asemenea, dinspre filozofia culturii, putem privi evoluția limbii literare în legătură cu *idealul cultural* caracteristic unei epoci, *coordonator* al eforturilor spirituale ale acesteia și, deci, factor de legătură între limba literară și restul culturii.

Raționalist și romantic, în același timp (amintind asocierea hegeliană dintre conceptul de *spirit al poporului* – Volkgeist și cel de *spirit universal* – Weltgeist), sinteză necesară în condițiile unei culturi care evoluează rapid prin „arderea etapelor”, idealul cultural caracteristic secolului al XIX-lea

⁴⁹ *Lucr. cit.*, p. 44. În special față de cultura franceză (E. Coșeriu, *Prelegeri*, p. 178), complexul de inferioritate, și azi existent, are motivații istorice: „sincronia distanțată în timp” (Ileana Oancea), plasarea noastră întârziată și bruscă în contextul culturii occidentale” (Mihai Zamfir, *lucr. cit.*, p. 61). „Poezia de la 1840 și de mai târziu, expresie a interesului literar al claselor dominante, plutea în aceeași atmosferă de nostalgie pentru lucrurile străinătății: ciudă de a nu le putea găsi în țară și dorință de a le încetățeni. Complexul acesta rămase o trăsătură caracteristică a psihologiei noastre [...]. Când românul vorbește de occident, în sonoritatea prelungă a cuvântului se dezvoltă o curbă care merge de la iubire la ură” (Tudor Vianu, *Scritori români din secolul XX*. Antologie [...] de Mihai Dascal, București, 1979, p. 9).

Nostalgie pentru „lucrurile străinătății” se manifestă în referirile concrete la problemele limbii literare, din perioada Școlii Ardelene și până târziu: „Suntem unicul popor din Europa – scrie, în 1894, C. Dobrogeanu-Gherea – care n-are o limbă literară fixată, suntem unicul popor din Europa care n-are încă o ortografie fixată” (*Studii critice*, vol. I, București, 1956, p. 336).

⁵⁰ Vezi *lucr. cit.*, p. 157, 309.

⁵¹ Termenul apare la Mihai Zamfir: *Introducere în opera lui Al. Macedonski*, București, 1972, p. 1 ș.u.

își spune cuvântul în dezbaterile filologice ale vremii (care dezvăluie și o dimensiune filozofică⁵²) și nu rămâne fără urmări în limba literară. Așa cum viziunea clasică aproape dogmatică a secolului al XVII-lea, retorică și raționalistă a marcat definitiv franceza literară (care reflectă și azi o „acuitate fără îndoială unică” a conștiinței gramaticale și etimologice⁵³), asocierea raționalismului clasic cu istorismul romantic⁵⁴ a asigurat, pe de o parte, unificarea normelor, dar a permis, pe de altă parte, deschiderea limbii literare spre formele oralității populare, a condus la o lipsă de fermitate a normei și la o anume nedeterminare semantică a cuvintelor (caracteristici adesea remarcate, judecate negativ sau, dimpotrivă, considerate avantaje ale românei, ca „limbă a poeziei și a misterului”).

2.7. Admitem, deopotrivă, autonomia valorilor culturale, dar și faptul că ele comunică și se influențează reciproc. În „legea” interacțiunii formelor culturii putem vedea o condiție spirituală a activității creatoare (cum este și tradiția⁵⁵), de care trebuie să ținem seama în studiul produselor creativității umane.

Se vorbește în diverse moduri despre unitatea culturii, coerența, organizarea ei paradigmatică (pe baza unor invariante de structură), despre epistema epocii, despre izomorfismul formelor culturale etc.⁵⁶. Lingvistica, filozofia culturii, semiotica încearcă, răspunzând nevoii de sens a omului contemporan, să acorde accepțiuni largite conceptului de *stil*, căruia i se recunosc valențe tipologice și integrative atunci când este aplicat în studiul comparativ al limbii și al celorlalte manifestări spirituale umane, opere artistice, fenomene culturale, chiar stiluri de viață și de comportament social⁵⁷. (Deocamdată, însă, stilistica integrativă rămâne „un capitol esențial al stilisticii generale încă nescris”⁵⁸).

Raportată de romantici la spiritul poporului (Volkgeist), căutată în trecut și asociată cu ideea caracterului închis al creației spirituale naționale, unitatea de stil a culturii este explicată, alături, prin matricea sau prin năzuințele formative ale unei epoci, prin unitatea de structură psihică, de sensibilitate și de mentalitate a acesteia, prin „masca timpului”⁵⁹: „un principiu plastic lucrează în noi fără știrea noastră” – scrie Tudor Vianu – și prin aceasta „slujim unei forme menite conservării”; „predispoziția care

⁵² Vezi și Doina David, *Sinteze de limbă literară*, vol. I, Timișoara, 1984, p. 57.

⁵³ Observație făcută, între alții, de către K. Vossler (vezi P. Guiraud, *lucr. cit.*, p. 10, 11).

⁵⁴ Pentru aceste concepte vezi Tudor Vianu, *lucr. cit.*, p. 293 ș.u.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 222, 250.

⁵⁶ Vezi Ileana Oancea, *Valențe integrative ale conceptului de stil și importanța lor pentru stilistică*, în *Semiostilistica. Unele repere*, Timișoara, 1998, p. 29 ș.u.

⁵⁷ Vezi și G. Ivănescu, *Stilistică, lingvistică, poetică și științe sociale*, în AUI. Serie nouă, Secțiunea III. Lingvistică, tomul XXXI, 1985, p. 7.

⁵⁸ Ileana Oancea, *lucr. cit.*, p. 36.

⁵⁹ Vezi *Scriitori români din secolul XX*, p. 7, 8.

stăpânește o epocă izbucnește mai semnificativ într-o fizionomie unică, pentru că faptul grupării în același timp și pe același loc stilizează un singur tip cu o trudă căreia îi trebuiesc mii de exemplare”.

Considerând „legea interacțiunii formelor culturii”, Tudor Vianu formulează, cu altă ocazie⁶⁰, în cuvinte memorabile, un principiu al studierii „faptelor spiritului omenesc”, în general, și a literaturii artistice, în special: „Un scriitor a spus odată că nu putem pricepe nici măcar plutirea unei scânduri pe întinderea oceanului dacă nu ținem seama de toate forțele universului, prin care scândura se menține la suprafața apei, se scufundă din când în când și reapare la suprafață, stă nemișcată într-un punct, pornește apoi la dreapta sau la stânga și se reîntoarce la drumul ei. Neliniștita bucățică de lemn, desprinsă dintr-o corabie naufragiată sau azvârlită de pe țarm ca un lucru netrebnic, pare solicitată de toate energiile lumii și mișcarea ei, parcă lipsită de sens, nu poate fi explicată decât prin acțiunea tuturor acestor energii. La fel, orice faptă a spiritului omenesc, orice produs al puterii de expresie a omului în literatură plutește de-a pururi pe oceanul culturii și este explicabil prin toate forțele universului moral”.

Dacă *limba* este baza vieții omului, forma și funcția acestei baze – remarcă Tullio de Mauro⁶¹ – nu pot fi înțelese decât dacă ne gândim la întreaga structură a edificiului: „nu este posibil a vorbi despre o limbă în mod serios fără a o înscrie în contextul societății care o folosește și o face să trăiască, în contextul culturii pe care ea o «actualizează», cum se spune de la Hegel încoace”.

Eugen Coșeriu vorbește⁶² despre *universalitatea omului de cultură*, observând, însă, că „Nu mai este posibil, astăzi, omul Renașterii, pentru că, între timp, cultura a devenit mult mai vastă. În zilele noastre universalitatea omului de cultură este dată, mai curând, de faptul că se realizează într-un anumit domeniu, dar cu deschideri universale [...]”. El consideră că „*lingvistica* nu e, în realitate, posibilă decât în cadrul științelor culturii”, fiind „disciplina care deschide cele mai multe perspective” prin specificul obiectului ei; „lingviștii mai buni sunt cei care au o cultură mai vastă decât cultura lingvistică”. Pe de altă parte, E. Coșeriu se pronunță împotriva separării disciplinelor lingvistice, vorbind de o *știință integrală*, identificată cu istoria limbii, în cadrul căreia la soluționarea problemelor

⁶⁰ „Așază amănuntul în ansamblul lui, cuvântul în text, pe autor în epoca sa, opera lui în totalitatea literaturii naționale și comparate, înțelege-o pe aceasta ca pe un rezultat al întregii activități spirituale a omenirii”. Acesta este îndemnul marelui om de cultură adresat tinerilor cercetători ai istoriei literaturii române. Vezi *Metoda de cercetare în istoria literară*, în LL, VI, 1962, p. 21.

⁶¹ *Lucr. cit.*, p. 35.

⁶² *Interviuri*, p. 163, 164, 148.

contribuie, după caz, dar adesea împreună, lingvistica funcțională, dialectologia, sociolingvistica, etnolingvistica, stilistica limbii, sociologia limbajului etc.⁶³.

Așadar, natura obiectului (limba literară ca limbă a culturii majore, ca limbă exemplară) impune specificul studierii ei din perspectivă istorică. Unele dintre „reperele” teoretico-metodologice anterior schițate privesc, însă, întreaga istorie a limbii, altele, lingvistica în general, și chiar ansamblul științelor culturii.

**DIE KULTURSPRACHE UND IHRE ERFORSCHUNG (MIT
BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DER MODERNEN
RUMÄNISCHEN LITERATURSPRACHE)**

(Zusammenfassung)

Die Arbeit behandelt die Standardsprache als die Sprache der anspruchsvollen Kultur, wobei sie die Beziehungen zu anderen Formen der Kultur und ihren ausgeprägt reflexiven Charakter unterstreicht. Mit konkretem Bezug auf die moderne rumänische Standardsprache werden einige Prinzipien der historischen Erforschung der Schriftsprache hervorgehoben, indem von einigen Begriffen der Kulturphilosophie und der Sprachauffassung von Coșeriu ausgegangen wird.

⁶³ Vezi *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, în vol. *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*. Trei studii, Chișinău, 1994, p. 148.